MUHAMMED BİN HÜSEYN (Ebû Ya'lâ)

Hanbelî mezhebi âlimlerinden. Tefsîr, hadîs, fıkıh, usûl âlimlerinin büyüklerindendir. İsmi, Muhammed bin Hasen (veya Hüseyn)'dir. Künyesi Ebû Ya'lâ'dır. 380 (m. 990)'de doğdu. 458 (m. 1066) senesinde, Bağdad'da vefât etti. Bâb-ı Harb kabristanına defn edildi. Hanbelî mezhebi fıkıh âlimlerinin beşinci tabakasındandır. O, "Tabakât-ı Hanâbile" adlı eserin müellifi Ebü'l-Hüseyn Muhammed bin Ebû Ya'lâ'nın babasıdır. Babası Ebû Abdullah Hüseyn bin Muhammed, Hanefî mezhebinde fıkıh âlimi idi. Babası, o yirmi yaşında iken vefât etti. Vefât etmeden önce, oğlunun yetiştirilmesi için sevdiği bir zâta vasıyyet etti.

Ebû Ya'lâ, babasının bu vasıyyeti üzerine, İbn-i Müfriha ismiyle tanınmış olan bir âlimin yanına gitti. Kırâat ilminde âlim olan bu zâttan, Kur'ân-ı kerîmin kırâatini öğrendi. Bir müddet onun terbiyesinde kaldı ve derslerinde yetişti. Ondan çok istifâde etti. Ebû Ya'lâ'yı ilimde belli bir seviyeye ulaştıran bu zât, "Daha çok ilim öğrenmeyi arzu ediyorsan, meşhûr âlim Ebû Abdullah bin Hâmid'den ders alman gerekir" dedi. Bu tavsiye üzerine, Ebû Abdullah bin Hâmid hazretlerinin ders verdiği mescide gidip, ondan fıkıh dersleri almaya başladı. Bu hocası vefât edinceye kadar yanından ayrılmadı. Ondan Hanbelî mezhebinin fıkıh bilgilerini iyi bir şekilde öğrendi. Bu husûsta öyle ilerledi ki, zamanının meşhûr âlimlerinden oldu. Bir defasında, fıkıh ilmini öğrendiği hocası hacca giderken, "Sen gidiyorsun, biz kimden ders alacağız?" diyen talebelerine, Ebû Ya'lâ'yı göstererek: "Bu gençten alırsınız!" demiştir. Hocasının talebeleri arasında çok yükselmiş ve ilimde pek yüksek derecelere ulaşmıştır.

Hadîs ilminde ise, sika (güvenilir, sağlam) bir âlim olup, Ebü'l-Hüseyn Sekrî'den, Ebü'l-Kâsım bin Hebâbe'den, Abdullah bin Ahmed bin Mâlik'den, Ali bin Ma'rûf el-Bezzâz'dan, Ali bin Amr el-Harbî'den, Îsâ bin Ali bin Îsâ'dan, İsmâil bin Sevid'den, Mekke'de, Şam ve Haleb'de daha birçok hadîs âlimlerinden hadîs-i şerîf dinleyip rivâyet etmiştir.

Muhammed bin Hüseyn Ebû Ya'lâ, hocası İbn-i Hâmid'in vefâtından sonra ders vermeye ve kitap yazmaya başladı. Sabri, tevâzusu, üstün ve gayretli çalışmalarıyla, ömrü boyunca İslâmiyete hizmet etti ve kıymetli eserler yazıp talebeler yetiştirdi. Kendisinden hadîs ve fıkıh ilmi öğrenen pekçok talebesi vardır. Ahmed bin Ali bin Sabit, Abdülazîz bin As en-Nahşebî, Ömer bin Ebü'l-Hasen ed-Dehşûnî el-Hayyât, Hibetullah bin Abdülvâris eş-Şîrâzî, İshâk bin Abdülvehhâb bin Mendeh el-Hâfız el-Mukrî ve daha pekçok sayıda zât ondan hadîs-i şerîf dinledi ve rivâyetlerde bulundular. Ebü'l-Hasen el-Bağdâdî, Ebû Ca'fer, Ebü'l-Ganâim İbni Zebîbû, Ebû Ali bin el-Bennâ, Ebü'l-Vefâ bin Kavas, Kâdı Ebû Ali el-Berzebînî, Kâdı Ebü'l-Feth bin Hable, Ali bin Ömer ed-Darîr, el-Harrânî, Ebû Yasîr bin Hadramî ve daha birçok zât da, ondan fıkıh ilmini öğrenmiştir.

> Oğlu Ebü'l-Hüseyn, babasını "Tabakâtı Hanâbile" adlı eserinde şöyle övmektedir "O, bulunduğu mevkiyi, ilimdeki makamını fevkalâde dolduran bir âlim idi. Biz onu anlatmaktan âciziz. O, sıkıntılar ve musibetler karşısında sabırlı, muarızlarına tahammüllü, düşen dostlara yardımcı, küçük büyük herkese iyilik yapan, bilmeyenlere doğruyu anlatan ve daha nice üstün vasıflar sahibi bir âlim idi."

Cum'a günleri Cum'a namazından sonra Mensûr Câmii'nde hadîs-i şerîf okuyup yazdırırdı. Onun derslerini dinlemek için o kadar çok cemâat toplanırdı ki, kalabalığın çokluğundan yer kalmaz, namaz kılarken birbirlerinin sırtına secde ederlerdi, Geceyi üç kısma ayırır, bir kısmında istirahat eder, bir kısmında namaz kılar, bir kısmında da kitap yazardı. Yaşı çok ilerlemiş olduğu hâlde, ders vermeyi ve kitap yazmayı hiç bırakmadı. Kur'ân-ı kerîmi ezberlemiş olup, kırâat-ı aşereye vâkıf idi. Hadîs ilminde ve fıkıh ilminin usûl ve fürû' mes'elelerinde derin âlim idi. İlimde, ahlâkta, zühd ve takvâda zamanın en seçkin âlimlerinden idi. Yaşayışı ilmine, ilmi yaşayışına uygun idi.

> **Eserleri:** Pekçok eser yazmış olup, bir kısmı şunlardır; "Ahkâm-ül-Kur'ân", "Nakl-ül-Kur'ân", "İzâh-ül-beyân", "Mesâil-ül-Îmân vel-mu'temed", "Muhtasar-ül-mu'temed vel-muktebes", "Muhtasar-ül-muktebes", "Uyûn-ül-mesâil", "Muhtasaru ibtâl-it-te'vîlât", "El-Kâfiye fî usûl-il-fıkıh", "Ahkâm-üs-sultâniyye", "Kitâb-üt-tıb".

Zamanın kâdı'l-kudâtı (kadılar kadısı) vefât edince, halife Kâim bi-emrillâh onun yerine geçebilecek zâhid ve âlim bir kadıya ihtiyâçları olduğunu bildirdi. Devrin ileri gelen âlimlerinden ba'zılarını, kadılık tekliflerini kabûl etmesi için Ebû Yalâ'ya gönderdi. Fakat o, bu teklifi kabûl etmekten çekindi. Gelenler kadılığı kabûl etmesi için çok ısrar ettiler. Ebû Ya'lâ, bu fazla ısrar karşısında yapılan teklifi kabûl etti. Ancak, ba'zı husûsi merasimlerde, protokolda yer almamak, karşılamalarda bulunmamak, yerine kendisinin vekîl ta'yin etmesi gibi şartlar ileri sürdü. Bu istekleri kabûl edildi Böylece kadılığa ta'yin edildi. Daha sonra Harran, Halvân kadılıkları da onun emrine verildi. Kâdılığı sırasında, riâyet edilmesi gerektiği halde terkedilmiş olan, kadılıkla ilgili birçok şeyi yeniden tatbik etti. Kâdılık, onun çalışmalarıyla tedbirleri ve düzenlemesiyle yeniden asıl hüviyetine kavuştu.

Vefât ettiği zaman, cenâzesinde büyük bir kalabalık toplanmıştır. Ayrıca, asrının meşhûr âlimleri de cenâze namazında bulunmuşlardı. Namazını oğlu Ebü'l-Kâsım kıldırdı.

Oğlu Ebü'l-Hüseyn şöyle anlatmıştır: Su'ûd el-Habeşî'den işittim, şöyle dedi: "Ben Kâdı Ebû Ya'lâ bin Ferrâ'nın cenâze namazında bulunamadım. Bundan dolayı üzülmüştüm. Vefâtından sonraki ilk Cum'a günü Dicle kenarına çıkmıştım. Bir zât bana selâm verdi ve: "Sen İbn-i Yûsuf'un kölesi Su'ûd musun?" dedi. "Evet" dedim. "Sana arkadaşın Ebû Ya'lâ'dan birşey anlatacağım" dedi. "Buyur" dedim. "Bu Cum'a gecesi bir rü'yâ gördüm. Mensûr Câmii'nin karşısında Züzanî zaviyesinde bulunuyordum. Şam kapısı tarafından on kişi bana doğru geliyorlardı, içlerinde hiç görmediğim bir şekilde nûr saçan bir zât gördüm. Onlardan birine, "Aranızdaki bu nûr saçan zât kimdir?" dedim. "O, Resûlullahdır (aleyhisselâm). Biz de Eshâbıyız" dedi. "Buraya niçin geldiniz?" dedim. "Resûlullah (aleyhisselâm) efendimize sor" dedi. Ben de yaklaşıp, "Yâ Resûlallah (aleyhisselâm), tâ Medîne-i münevvereden buraya teşrîf edişinizin sebebi nedir?" dedim. "Ebû Ya'lâ bin Ferrâ'nın cenâze namazına geldik" buyurdular."

Muhammed bin Hüseyn Ebû Ya’lâ, en meşhûr eserlerinden olan “Ahkâm-us-sultâniyye” ismindeki eserinde, İslâm devlet idâresinden, kamu (amme) hukukunun birçok müesseselerinden geniş olarak bahsetmektedir. Bu eserinde yer alan başlıca konular, ana hatlarıyla şöyledir:

1. Hilâfet (devlet başkanlığı): Bu bölümde, İslâm devlet başkanının, halîfenin ta’yini ve bu halifeyi seçecek olanlarda aranan şartlar, halife olacak şahısta aranan şartlar, halife seçimindeki çeşitli usûller ve daha başka husûslar yer almıştır.

2. Vezâret (devlet başkanı yardımcılığı): Vezirliğin şartları, ta’yin usûlü, çeşitleri yetkileri ve görev sahası, azli... gibi konular yer almıştır.

3. Eyâlet Vâliliği: Ta’yinleri, çeşitleri, görevleri ve diğer ilgili mes’eleler yer alır.

4. Harp Komutanlığı: Kısımları, vazîfeleri, komutanın orduyu sevk ve idâresi, savaş idâresi, askerlerin komutana karşı vazîfeleri ve bu husûsla ilgili diğer mes’eleler yer alır.

5. İç isyanlar (ehl-i ridde): isyan çeşitleri, dinden dönenlerle savaş, âsiler, şakiler ve yol kesenlerle savaş ve ayrıca bunlar karşısında yapılacak olan işler gibi konulara yer verilmiştir.

6. Adâlet işleri: Kâdılık (hâkimlik) şartları, salâhiyeti, yetkileri, görevleri, çeşitleri ve bu müessese ile alâkalı olan adli husûslar yer almıştır.

7. Mezâlim mahkemeleri (fevkalâde yetkili mahkemeler): Mâhiyeti, şartları, görevleri ve diğer ilgili mes’elelere yer verilmiştir.

8. Nakîblik (nüfus işleri) teşkilâtı: özel ve genel nüfus idârecileri, görevleri ve uygulama şekilleri anlatılmıştır. Bu husûsla ilgili mes’eleler üzerinde durulmuştur.

9. Namaz kıldırmak için İmâm ta’yini; Mescid, câmi imamlığın çeşitleri, ta’yinleri ve ta’yin usûlleri, İmâmda aranan şartlar ve tercih sebebleri, Cum’a namazı imamlığı, kıldırma usûlü, Cum’anın farziyeti gibi husûslar incelenmiştir.

10. Hac emirliği (hac işleri idâresi): Hac âmiri olacak şahsın görevleri, icra şekilleri v.s. anlatılmıştır.

11. Zekât işlerinin idâresi: Zekât me’murluğu, zekâta tâbi olan emvâl-i zâhirenin (görünen malların) meyvelerin, hububatın ve zekât düşen malların zekât miktarları anlatılmaktadır. Zekâtı alabilecek olanlar ve ilgili diğer mes’eleler yer almaktadır.

12. Fey’ ve ganîmetler: Düşmanla harbten sonra ele geçen malların toplanması ve taksim edilmesi ile ilgili husûslar ve ganîmetler, harb esîrleri hakkında uygulanacak hükümler anlatılmaktadır. Esîrler, esîr edilen kadın ve çocuklar ile ilgili husûslar ve bu konu ile ilgili diğer mes’eleler yer Almıştır.

13. Cizye ve harac: Cizyenin mâhiyeti, toplama usûlü, vermekle mükellef olanlar, almanın şartları, zımmîlerin vazîfeleri. Harac şartlan, mikdârı, arazinin durumu, harac me’muru ve şartları anlatılmaktadır. Ayrıca muhtelif ölçü birimlerine âit bilgiler verilmiştir.

14. Şartları değişik bölgeler: Bölgelerin taksimi, birinci derecede önemli olan bölgeler, Kâ’be’nin ve Mekke’nin husûsiyetleri, Kâ’be’nin inşâsı, Mescid-i Harâm’ın genişletilmesi, Kâ’be örtüsü, Mekke şehri ve toprak mülkiyeti durumu gibi konular yer almaktadır. Ayrıca yasak (haram) bölge durumu, ayırıcı şartlar, Hicaz bölgesinin ayırıcı vasıfları ve şartları, serbest bölgeler ve bunlara bağlı husûslar anlatılmıştır.

15. İhyâ-ül-mevât (toprak işletme idâresi): ölü toprağı işletme şartları, sevâd arazisinin hukukî durumu, suların kısımları ve hukuki durumları, kuyu sahiblerinin hak ve vazîfeleri, kuyular ile ilgili hükümler, pınarlar (kaynaklar) ve hukukî durumları, sâhiblerinin hak ve vazîfeleri anlatılmaktadır.

16. Hama (otlak) ve İrfâk (amme mülkü): Mer’alar ve bunlardan istifâde, amme mülkleri kısımları ve hukukî durumları, câmilerden faydalanma, ders okutma, talebeler ve halka ders verenlerin vazîfeleri anlatılmaktadır.

17. Miri araziler ve temlik usûlü: Devlet arazisinden ferde mülkiyet hakkı tanıma, araziyi işletmek için gerekli zaman, işlenmiş arazilerin şahsî mülkiyete çevrilmesi, önceden işleme ve mülk hakkı tanımak, uşr ve haraçla ilgili iltizam usûlü ve buna bağlı husûslar, mâdenlerin işletilmesi, mâden hakları ve mükellefiyetleri ile ilgili diğer husûslar yer almıştır.

18. Dîvân müessesesi: Divânın tarihçesi, İslâm devlet idâresinde yer alışı, Hazreti Ömer’in hizmetleri, Divânın

kısımları: 1. Harb divânı; asker tesbiti, asker alabilme şartları, askere alınacakların kayıt işlemleri usûlü, soyların grublanması, askerlere verilecek hediyeler ve ücretler. 2. Devletin mâlî gelirlerine bakan dîvân ve buna bağlı husûslar. 3. Me'mûrların ta'yin ve azil dîvânı (personel işleri) devlet me'muriyetinde aranan şartlar, ta'yini, görev süresi, yetkileri. 4. Devlet hizmetlerini, yatırımlarını yürütme dîvânı, hazineden mal sarfetme işleri, dîvân kâtiblerinin görevleri, şartları, yetkileri, idarî ve mâlî ihtilâfları halletme, me'mûrları kontrol etme... gibi konular yer almaktadır.

19. Suçlar ve cezaları: Suçların ta'rîfi, suçla itham ve genel mahkeme usûlü, cezalar ve infaz şekilleri, emir ve yasaklara uymamanın cezaları, Zinâ, hırsızlık, içki içme, kazf (zinâ iftirası) liân (la'netleşme) cezaları, diğer suçlar ve cezaları ile ilgili husûslar yer almıştır.

20. Hisbe teşkilâtı (belediye zabıta, asayiş işleri...) ve vazîfeleri: Kitabın son bölümünde bu konu yer almış olup, bu bölümdeki emr-i ma'rûf ve nehyi münker kısmı ana hatları ile şöyledir:

Emr-i ma'rûf (iyiliği emir) üç kısma ayrılır:

1. Hukûkullaha (Allahü teâlânın haklarına) âit olanlar.

2. İnsanların haklarına âit olanlar.

3. Allah ve kul hakları arasında müşterek olanlar.

Allahü teâlânın haklarından olan, cemâat hâlinde yapılması lâzım olan ibâdetler. Meselâ Cum'a ve bayram namazlarını kılabilme şartlarına hâiz olduğu hâlde, terk edenlerin cezalandırılması ve kılmalarının sağlanması, bu kısımda yer almaktadır.

Câmilerde cemâatle namaz kılmak, beş vakitte câmilerde ezan okumak, İslâmın şiârındandır. Bunlar, İslâm diyârını diğerlerinden ayıran alâmetlerdir. Bir beldenin halkı bunları terk ederse, bunları yapmaları için vazîfelendirilen kimseler tarafından ikaz edilerek yaptırılır. Bir kısım cemâat gelip, bir kısmı gelmezse, gelmeyenler, böyle bir alışkanlığın yayılmasına sebeb olmamaları için uyarılır, ikaz edilir.

İnsanların hakları ile ilgili emr-i ma'rûf, umûmî ve husûsî olmak üzere iki kısma ayrılır:

1- Umûmî haklar: Bir bölgenin içecek suyunun bulunmaması, surların yıkılması, ihtiyâç sahibi yolculara yardım yapılması gibi durumlarda, şayet hazinede mal varsa ve o bölge halkına bir zarar gelmeyecekse, suları temin ve ıslah edilir. Surları yeniden inşâ edilir. Oraya gelen yolculara da uygun olan, şekilde yardım edilir. Bu iş için o bölgenin halkından da yardım istenebilir. Mescid ve câmilerin inşâsında ve tamirinde de durum aynıdır, imkân sahibi olanlar bu işe katılırlar. Bu iş bir kişiye veya bir kaç kişiye yüklenemez. Fakat imkân sahibi olanlar üslenmişse müdâhale edilmez. Böyle bir durumda, bu işler ile ilgilenen vazîfeli, artık herkesin yardım etmesini isteyemez. Bu işlerin yapımında, yolculara yardımda, bu işleri yapacak olanlar izin de istemezler. Fakat çürümüş ve yıkılacak durumda olan yerleri yıkıp, yeniden yapmak isteyenler, izinsiz bu işi yapamazlar. Çünkü câmi, mescid, sur gibi yerler bölge sâkinlerinin malıdır. Bölgenin idâri âmirinden izin aldıktan ve gerekli parayı ayırdıktan sonra bu işi yapabilirler. Aşiret ve kabile mescidleri gibi yerler, o kabile ve aşiret tarafından tamir edilir. Bu husûsta izin almaları gerekmez. Bu işler ile vazîfeli me'mûra düşen iş, yıkmış oldukları binaların inşâsına başlatmaktır. Buna yanaşmazlarsa, o bölgedeki bu iş için başka yer veya başka içecek su varsa, tamamlamak için zorlanmazlar.

Bir bölgenin suyunun bozulması, surlarının yıkılması sebebiyle istifâde edilen başka imkânları yoksa ve tamir edemiyorlarsa, sınır bölgesi olduğundan yapılamayınca İslâm ülkesine zarar gelecekse, o bölgenin yetkili âmirinin tamir ettirmesi lâzımdır. Bölge halkı bu iş için yardıma çağırılır. İlgili me'mûr, halkı bu işe teşvik eder ve durumu da, devlet başkanına, sultâna haber verir. Bu işler de belli bir ölçü dâhilinde yürütülür...

2 Husûsi haklar ihmâl edilen hizmetler, geç ödenen borçlar gibi durumlarda, vazîfeli me'mûr, borcu ödeyecek olanların imkân ve kabiliyetlerini gözönünde tutarak ödemelerini emreder. Yapmayanları hapsedemez. Çünkü hapsetmek, bir hüküm ile yapılabilecek bir iştir. Akrabalardan muhtaç olana, diğer akrabalardan nafaka alıp veremez. Ancak hâkim (kadı) kararından sonra ta'yin edilen miktarın verilmesini emreder. Yine küçük çocukların kefillerinin de durumu aynıdır. Hâkim, küçüğün kefilinin ne miktar ödeyeceğine karâr vermişse, muhtesib (görevli) o miktarı ve şartlarına göre tesbit edilmiş olan hakkı alıp, hak sahibine verir.

Muhtesib, vasıyyetleri, vedîaları (emânetleri) kabûl husûsunda, insanların tanınmışlarına ve herhangi birine emir veremez, kabûl et diyemez. Fakat iyilik ve takvâda yardımlaşmaya teşvik için, umûmî olarak bu işlerin yapılmasını emir ve tavsiye edebilir.

Allah hakkı ile kul hakkı arasında müşterek olan emr-i ma’rûfa gelince; kadınlar, küfvü (dengi) olan bir erkekle nikâhlanmayı istedikleri zaman, velilerinin müsâade etmelerini sağlamak, kocasından ayrılan kadının iddete riâyet etmesini sağlamak, uymayanı cezalandırmak bu vazîfelerdendir. Nesebi sahih çocuğunu kovan babanın, babalık vazîfesini yapması, zorla sağlanır. Muhtesib, çocuğunu kovan babaya gerekli cezayı verir. Efendilerinden, kölelerine iyi muâmele etmelerini, güçlerinin yetmeyeceği işleri yaptırmamalarını emreder. Hayvan sahiplerinden, hayvanın yemîni kısanlara, hayvanın yemi verdirilir. Hayvanlarının yemîne, tımarına dikkat etmelerini, hayvanları güçlerinin yetmeyeceği işe koşmamaları gibi daha birçok husûslara riâyet edilmesi muhtesib (vazîfeli me’mûr) tarafından sağlanır.

Nehy-i münker (kötülüklerden uzaklaştırmak) üç kısma ayrılır:

1. Allahın haklarından olanlar.

2. İnsanların haklarından olanlar.

3. İkisi arasında müşterek olanlar. Allahın haklarından olanlar da üç kısma ayrılır:

1. İbâdetlere âit olan yasaklar Allahü teâlânın emrettiği ve Peygamber efendimizin yaptığı ibâdetlerde, şekli değiştirmeye kalkışanları bundan men etmek, temizlik husûsuna dikkat etmeyenlerin ve namaz kılınacak yerde kötü davrananların bu hareketleri yasaklanır.

Ramazân-ı şerîfte, bir şahsı yemek yerken görürse, muhtesib (me’mûr) sebebini araştırır. Yolcu veya hasta olup olmadığını sorar, şüpheyi giderir. Bundan sonra ceza gerekiyorsa, cezalandırılır, özür sahibi ise, gizli yemesini emreder.

Emvâl-i zâhirenin (açık malların) zekâtını vermeyenlerin zekâtını, bu iş ile vazîfeli me’mûr (âmir, âşir) alır. Vermekten kaçınanı cezalandırır. Gizli malların zekâtını kendisi vermesi gerektiğinden verdim derse, iş kendi vicdanına havale edilir.

Bir şahıs, müslümanlardan zekât ve sadaka istiyorsa, durumu incelenir. Sıhhati iyi ve malının varlığı biliniyorsa, bu hareketinden dolayı cezalandırılır.

2. Haramlardan ve şüphelilerden sakındırma; insanları töhmete, suçlamaya sebep olan işlerden sakındırmaktır. Bu işlerin, önce kötülüğü söylenir ve sonra sakınılması emredilir. Meselâ, bir erkek ile kadının, herkesin bulunduğu yerlerde âdâb-ı muaşerete uymayan davranışları men edilir. Birbirlerine yabancı iseler, kötülüğe sevkedici işten kaçınmaları, Allahtan korkmaları emredilir. Duruma göre men edilip, cezalandırılır.

3. Harama götürücü işleri kontrol ve yasaklama: Dinin yasakladığı bir kısım işler olup, duruma göre ve yasaklığın şiddet derecesine göre işleyenlerin cezalandırılması bu vazîfelerdendir. Haram işlemeye veya harama düşmeye sebep olan muâmelelerin yasaklanması da muhtesibin görevlerindendir.

Yalnız insanların haklarından doğan yasaklar Bir kimsenin, komşusunun evine taşması, duvarına ağaçlar koyması. Sınırı taşması hâlinde komşusu rızâ gösterirse, bunda bir beis yoktur. Fakat râzı olmaz da şikâyet ederse, muhtesib bunu önler ve ceza verir.

Ücretle işçi çalıştıran kimse, ücretini noksan verirse veya fazla çalıştırırsa, bu tip hakka tecâvüzlere de mâni olunur.

Muhtesiblerin, çarşı ve pazarda kontrol edebileceği san’atkârlar üç grubtur:

1. Çalışmaların tam ve noksan olup olmadığını tesbit etmek; tabibler ve öğretmenler gibi. Çünkü tabiblerin hatâları ve ihmâlleri insanların ölümüne veya sakat kalmasına sebeb olabilir, öğretmenler ise, yeni yetişmekte olan çocukların yetiştirilmesi, eğitilip öğretilmesi ile ilgilenmektedirler. Vazifelerini kötüye kullanmaları veya tam yapmamaları cemiyetin bozulmasına sebeb olur. Böyle yapanlara mâni olunur.

2. San’atkârların, güvenilir kimseler olup olmadığını tesbit etmek: Kuyumcular, dokumacılar, boyacılar, demirciler gibi meslek sahiplerinin güvenilir olup olmadığı kontrol edilir. Çünkü bunlar insanlara kötü mal verebilir veya hile yapabilirler.

3. San'atkârların işlerinin iyi olup olmadığını kontrol etmek: Hisbe idârecileri bu kontrolleri herhangi bir şikâyet olmasa da yaparlar. Cemiyeti ilgilendiren, bozuk, çürük işleri tesbit edilip, böyle yapmaları yasaklanır.

Allah hakları ve kul hakları arasında müşterek olan kötü hareketlerden sakındırma: Gayr-i müslim vatandaşların, kıyâfet ve diğer husûslarda kendilerine bildirilen mes'elelere uymaları istenir. Uymadıkları takdîrde cezalandırılırlar. Yolcuların uğrayıp namaz kıldığı, iş muhitlerindeki câmilerin İmâmı, namazı çok uzatarak, cemâatten hasta ve zayıf olanlar, âcizler güçlük çekiyor, yolcu ve iş sahipleri çok tutuluyorsa, buna mâni olunur.

Hâkimin (kadılık yapanın) da'vâya bakmasına bir mâni çıkarsa, hâkime müracaat edilince taraflardan biri zarar görecekse, bu ihtilâfa muhtesib bakar.

Hizmetçi bulunduranlar, onlara güçlerinin yetmeyeceği işleri emredemezler. Şikâyet hâlinde, buna muhtesib mâni olur. Hayvan sahiplerinin de, hayvanlarını yapamayacakları işe koşmaları önlenir.

Muhtesib, gemi sahiblerinin, gemilerine belirli tonajdan fazla yük yüklemelerine engel olur. Gemilerin batmaması için gerekli tedbirleri almalarını emreder. Fırtınalı havalarda seferden alıkor. Kadınların ve erkeklerin, yolculukta uymaları gereken husûslara uymalarını ister. Ayrı helalar yapılmasını emreder. Kadınların günlük alış-veriş yapmaları için, en münâsib pazarlardan, çarşılardan biri tahsis edildiğinde, muhtesib buranın asayişini, emniyetini, kontrol eder. Şayet bir huzûrsuzluk, kötülük çıkarsa, kadınların alış-verişini yasaklar. Buraların asayişini bozanları cezalandırır. Sokak ve caddelerde oturma işlerine bakar, gelip geçenlere zarar verilmiyorsa müsâade edilir. Gelip geçenlere zarar verilirse yasaklanır. Kâhinlik yaparak, eğlence ve fala bakarak para kazanmak isteyenlere mâni olur. Bunlardan para alan ve bunlara para verenleri cezalandırır.

---

1) Tabakât-ı Hanâbile cild-2, sh. 193

2) Târih-i Bağdâd cild-2, sh. 256

3) Ahkâm-us-sultâniyye (Ebû Ya'lâ) sh. 12, 283

4) Mu'cem-ül-müellifîn cild-9, sh. 254

5) Şezerât-üz-zeheb cild-3, sh. 306

6) Keşf-üz-zünûn sh. 3, 19, 308, 564, 1416, 1423, 1433, 1458, 1593